

ryvcmimą [48], tas pripažins, kad Scipionas, pumėgžiodamas Kyra, susilaukė didelės šlovės ir kad jis labai stengėsi dorumu, meilumu, žmogiškumu ir dosnumu prilygti Kyru, koks jis yra aprašytas Ksenofonto. Štai kuo turi vadovautis išmintingas valdovas ir netgi talkos metu nesėdėti dykas, bet savo išmone susikrauti turta prieš likimo akibrokštus, kad nusigręžus laimei būtų pasirengęs atremti jo kirčius.

XV skyrius

UŽ KĄ GIRIAMI ARBA SMERKIAMI ŽMONĖS IR YPAČ VALDOVAI

Dabar mums teleka pasižiūrėti, kaip valdovas turi elgtis su valdiniais ir draugais. Betgi žinodamas, jog daug kas apie tai yra rašęs, bijau, kad prabilęs šiuo klausimu nebūčiau palaikytas akieplėša, nes mano nuomonė smarkiai skiriasi nuo kitų. Bet kadangi užsibrėžiau tikslą parašyti darbą, pravartų tiems, kurie mane skaitys, todėl man atrodo, kad gera laikytis faktiškos tikrovės, o ne leistis į tuščius svaiojimus.

Daugelis išsigaivojo respublikas ir valstybes, nei matytas, nei girdėtas tikrovėje: kadangi yra didžiulis skirtumas tarp to, kas dedasi pasaulyje, ir to, kaip turėtų būti, tad žmogus, priimantis norimą už esama, veikiau rengia sau pražūtį, nei kuria savo gerovę. nes jis, trokšdamas kas žingsnis darvti gera, prapultų tarp žmonių, nepripažįstančių gero. Užtat valdovas, norėdamas išsilaikyti soste, turi kartais būti ir blogas, ir naudotis blogiu ir gėriu - nelygu koks reikalas.

Nesileisiu į šnekas apie prasimanytas valdovų savybes, bet laikysiuosi tikrovės ir pasakysiu, jog visi žmonės, apie kuriuos kalbame, ir ypač valdovai - kadangi jie aukštesni už kitus - turi tam tikrų savybių, dėl kurių yra giriami arba peikiami. Vienas laikomas dosniu, kitas šykščiu, - toskaniškai sakant, nes mūsų kai kalbant godus reiškia dar ir grobuoniškumą, o šykščiu vadinamas žmogus, gaillintis savo gero. Vienas linkęs švaistyti, kitas taupus; vienas žiaurus, kitas jautrus; vienas nesilaiko duoto žodžio, kitas jį tesi; vienas lepus ir silpnavalis, kitas šurkštus ir ryžtingas; vienas žmoniškas, kitas pasipūtęs; vienas pasileidęs, kitas doras; vienas atviras, kitas vylingas; vienas kietas, kitas nuolaidus; vienas rimtas, kitas lengvabūdis; vienas pamaldis, kitas bedievis ir taip toliau.

Žinau: kiekvienas pripažins, kad geriausia būtų, jei valdovas turėtų geriausias iš čia minėtų savybių; bet kadangi žmogus iš prigimties negali būti

apdovanotas vien dorybėmis ir vien dorai elgtis, tad išmintingas valdovas turi vengti tų ydų, per kurias gali netekti valdžios; o dėl savybių, kurios tuo negresia, tai jų turi saugotis kiek tik galėdamas, bet jei neįstengia to padaryti, gali per daug nesivaržyti. Be to, valdovas neturi bijoti būti apkaitintas ydomis, be kurių sunku išlaikyti valdžią, nes viską gerai apgaivojus paaiškėja, kad esama dalyku, iš pažiūros atrodančių dorybėmis, o iš tikrųjų artinančių pražūti, bet yra ir tokių, kurie iš pažiūros yra ydos, o iš tiesų garantuoja saugumą ir gerovę.

XVI skyrius

APIE DOSNUMĄ IR TAUPUMĄ

Pradėsiu nuo pirmosios iš išvardytų savybių ir pasakysiu, kad būtų gera garsėti dosniu valdovu. Tačiau dosnumas, rodomas norint pagarsėti dosniu, yra žalingas, nes jei valdovas iš tiesų yra dosnus ir deramai tai parodo, tuomet niekas to nejaus ir jam vis tiek nepavyks išvengti šykštuolio vardo. Norintis žmonėse garsėti dosnumu valdovas yra priverstas nesiskaityti su išlaidomis, tad šitoks valdovas visada iššvaistys visą savo turta ir galų gale, siekdamas išsaugoti dosnaus valdovo vardą, bus priverstas apdėti valdinius nepakeliamais mokesčiais ir griebtis visokių gudrybių, kad prasimanytų pinigų. Todėl greitai jo ims nekęsti valdiniai, o kai nuskurs, visi jį ims niekinti. Taip savo dosnumu jis nuskriaus daugelį ir mažai ką pamalonins, užtat pirmoji neganda virs nelaimė, pirmasis pavojus - pražūtimi, o jei laiku susigriebs ir panorės ištaisyti klaidą, bematant bus apšauktas šykštuoliu.

Taiqi, jei valdovas negali nesikriausdamas savęs pagarsėti dosnumu ir jei jis yra protingas, tai turi per daug nesibijoti šykštuolio vardo, nes ilgainiui, kai valdiniai pamatys, jog dėl taupumo jam užtenka savo pajamų ir jis pajėgia apsiginti nuo užpuolikų bei leistis į žyglus neapkraudamas jų papildomais mokesčiais, jam prigs dosnaus valdovo vardas. Ir iš tikrųjų jis bus dosnus visiems, iš kurių nieko nepaėmė, - o tokių dauguma, - ir šykštus tiems, kuriems nieko nedavė, - o tokių saujelė. Mūsų laikais didžius darbus nuveikė tik tie, kurie buvo pagarsėję savo šykštumu; visi kiti pražuvo. Popiežius Julijus II tol stengėsi būti dosnus, kol tapo popiežiumi, o paskui, rengdamasis karui, nė nemanė rodyti dosnumo. Dabartinis Prancūzijos karalius [49] be papildomų mokesčių, surengė šitiek žygių tik todėl, kad visas papildomas išlaidas padengė rūpestingai sutaupytomis lėšomis. Dabartinis Ispanijos karalius [50] nebūtų atlikęs šitiek žygių ir nebūtų laimėjęs šitiek pergalių, jei būtų garsėjęs dosnumu.

APIE ŽIAURUMĄ IR GAILESTINGUMĄ
IR APIE TAI, KAS GERIAU: KAD BŪTUM
MYLIMAS AR KAD TAVEŠ BIJOTŲ

Pradėdamas kalbėti apie kitas anksčiau minėtas ypatybes, pasakysiu, jog kiekvienas valdovas turi stengtis pagarsėti gailestingumu, o ne žiaurumu, tačiau reikia perspėti, kad negalima piktnaudžiauti gailestingumu.

Cezarė Bordža buvo laikomas žiauriu, tačiau savo žiaurumu įvedė tvarką Romanyje, ją suvienijo ir nuramdė ir privertė jo klausyti. Gerai pasvarstę įsitikinsime, kad jis buvo daug gailestingesnis nei Florencijos liaudis, kuri, pabūgusi, kad gali būti apšaukta žiauria, leido sugriauti Pistoją. Taigi, kad valdiniai būtų vieningi ir paklusnūs, valdovas neturi bijoti, jog bus apkaltingas žiaurumu. Kelis kartus panaudojęs smurtą, jis pasiegs daug gailestingiau neitė, kurie dėl perdėto gailestingumo leidžia įsigalėti netvarkai, sukeliama skerdynes ir plėšikavimą, nes tai paliečia visą visuomenę, o valdovo panaudotas smurtas užkliudo tik pavienius asmenis. Žiaurauts valdovo šlovės ypač sunku išvengti naujam valdovui, kadangi naujose valstybėse apstu pavojų. Užtat Vergilijus Didonės lūpomis sako:

*Res dura et regni novitas me talia cogunt
Moliri, et late fines custode tueri [51].*

Tačiau valdovas neturi būti lengvatikis, karštagalvis ir neturi kelti žmonėms siaubo, bet privalo elgtis santūriai, apdairiai ir žmoniškai, kad pernelių didelis patikimas nevirstų neatsargumu, o pernelių didelis nepasitikėjimas neužtrauktų jam neapykantos.

Iš čia kyla klausimas, kas geriau: kad valdovas būtų mylimas ar kad jo būtų bijoma. Sakoma, jog geriausia, kai yra mylimas ir kartu jo bijomasi. Tačiau kadangi suderinti meilę su baime sunku, geriau, kad valdovo bijotų negu jį mylėtų. Mat apie žmones apsk-

Taigi, kad valdovui nereikėtų plėšti savo valdinių, kad jis įstengtų gintis nuo priešu, kad nenuskurstų ir neužsitrauktų neapykantos, kad nebūtų priverstas tapti gobšuočiu, jis turi nesibijoti šykštuolio vardo, nes tai viena iš tų ydu, kurios padeda jam valdyti. Jei kas nors pasakys, jog Cezaris į valdžią atėjo per savo dosnumą, o daugelis aukščiausių postus pasiekė todėl, kad buvo dosnūs ar garsėjo dosnumu, atsakysiu: tai priklauso nuo to, ar tu jau valdovas, ar dar tik kopji į valdžią. Pirmuoju atveju dosnumas pražūtingas, antruoju būtina garsėti dosniu. Cezaris buvo vienas iš tų, kurie troško valdyti Romą, bet jeigu vėliau, pasiekęs savo tikslą, jis nebūtų sumažinęs išlaidų, tai būtų praradęs valdžią. Jei kas nors atsikirs, kad esą buvo daug valdovų, kurie su savo kariuomene atliko ne vieną žygdarbį ir vis dėlto garsėjo dosnumu, pasakysiu: tai priklausio nuo to, ar valdovas švaisto savo ir savo valdinių turta, ar svetimą gerą. Pirmuoju atveju jis turi būti taupus, antruoju - kuo dosnesnis.

Jei valdovas leidžiasi į žygį su kariuomene, kuri manosi iš laimikio, plėšikavimo ir duoklės bei svetimo turto grobstymo, jis būtinai turi būti dosnus, priešingu atveju kareiviai neis kartu. Juoba tau ir tavo valdiniais nepriklausantį turta lengva dosniai dalyti, kaip tai darė Kyras, Cezaris ir Aleksandras, nes švaistydamas svetimą gerą tu nenustoji pagarbos, bet jos prisidedi; kenkia tik savo turto švaistymas. Mat dosnumas, kaip niekas kitas, naikina pats save, nes rodydamas dosnumą pamažu liaujiesi būti dosnus ir nuskursti bei užsitrauki panieką, o mėgindamas išvengti skurdo pasidarai gobšus ir nekenčiamas. Panieka ir neapykanta - du dalykai, kurių labiausiai turi saugotis valdovas, o dosnumas neišvengiamai skatina tiek vieną, tiek kitą. Tad verčiau jau pagarsėti šykštumu ir užsitraukti negarbę be neapykantos, negu vaikytis dosnaus valdovo vardo ir taip norom nenorom nusipeilinti gobšuočio šlovę, o kartu - panieką ir neapykantą.

ritai galima pasakyti, kad jie nedėkingi, nepastovūs, veidmainiai ir sukti, bailūs pavojaus akimirka ir savanaudiški tol, kol jiems darote gera, atsidadę tau, pasirenę atiduoti savo kraują, turta, paaukoti savo ir vaikų gyvybę, kai, kaip esu sakęs, pavojus toli, bet vos tik tau iškyla grėsmė, jie tuoj pat nusigręžia nuo tavęs. Jei valdovas, visiškai pasikliaudamas jų žodžiais, iškilus grėsmei nesiima kitokių priemonių, tai jis žūsta, nes perkama, o ne dvasios taurumu ir didybe pelnytą draugystę galima įsigyti, bet negalima jos išsaugoti ir ja pasiremti reikiamą akimirka. Be to, žmonės lengvesne širdimi užgauna tuos, kurie žadina meilę, negu tuos, kurie kelia baimę; mat meilė pagrįsta tam tikru dėkingumu, kurio žmonės, būdami pagėdę ir ieškodami naudos, gali nepaisyti, o baimę palaiko niekada neblėstanti bausmės grėsmė.

Tačiau valdovas, norintis, kad jo bijotų, turi elgtis taip, kad išvengtų neapykantos, - nors ir nebūtų mylimas, - nes visiškai imanomas daiktas, kad žmonės bijotų tavęs ir nejaustų neapykantos: užtenka tik nekliudyti savo valdinių bei piliečių turto ir žmonų. Prireikus ką nors nubausti mirtimi, valdovas turi tai padaryti tik tada, kai tokia bausmė pateisinama, o priešastis akivaizdi. Ypač jis turi vengti kėsintis į valdinių turta, nes žmonės greičiau užmiršta tėvo mirtį negu turto nuostolį. Juoba priešasčių turtui atimti niekada netrūksta; tad kas pradeda gyventi iš grobstymo, visada randa dingstį pasiglemžti kito turta; ir priešingai, progų nubausti ką nors mirtimi pasitaiko rečiau ir sunkiau tam surasti dingstį.

Tačiau kai valdovas vadovauja didelei kariuomenei ir isakinėja kareiviams, jam tada turi kuo mažiausiai rūpėti tai, kad gali pagarsėti žiaurumu, nes nepagarsėjus žiaurumu neįmanoma išlaikyti kariuomenės vieningumo ir kovingumo.

Tarp kitų nepaprastų Hanibalo laimėjimų minimas ir toks: kariaudamas su savo didžiule, įvairiataute kariuomene svetimuose kraštuose, jis pastiekė, kad ji nemaistavo prieš savo vada, ir įstengė sulaukyti ją nuo tarpusavio rietenų tiek dalios, tiek nedalios dienomis. Tai padaryti jis galėjo tik

nežmonišku savo žiaurumu, kuris drauge su kitais sugebėjimais jo kareiviams kelė pagarbą ir baimę, nes vien sugebėjimų be žiaurumo čia būtų neužtekę. Paviršutiniški rašytojai, viena vertus, žavisi šiuo jo laimėjimu, o kita vertus, smerkia pagrindinę jo priežastį.

Kad vien gerų savybių vadui neužtenka, tai mums rodo Scipiono pavyzdys. Scipionas buvo nepaprastas žmogus ne tik tarp savo amžininkų, bet ir visais istoriniais laikais. Jo vadovaujama kariuomenė Ispanijoje pakėlė maištą [52]. Taip atsitiko tik dėl pernelyg didelio jo atlaidumo: jis davė savo kareiviams daugiau valios, negu leidžia karinė drausmė. Šitai jam ir prikišo Fabijus Maksimas [53], senate pavadinamas jį romėnų kariuomenės tvirkintoju. Kai vienas iš jo legatų nuskriaudė lokrus, Scipionas vis per tą patį būdo atlaidumą neužstojo jų ir nenubaudė legato už išžulumą, todėl kažkas, norėdamas jį pateisinti senate, pasakė, kad jis esąs iš tų žmonių, kuriems lengviau patiems nedaryti klaidų, negu bausti kitus už klaidas. Laikui slenkant dėl tokio būdo atlaidumo būtų nukentėję geras Scipiono vardas ir garbė, jeigu jis ilgiau būtų turėjęs valdžią, bet kadangi jis buvo pavaldus senatui, tai ši būdo ypatybė ne tik jam nepakenkė, bet netgi pelnė šlovę.

Taigi, grįždamas prie to, kas geriau - kad valdovo bijotų ar kad jį mylėtų, darau išvadą: **jei žmonės myli savo valia, o bijo valdovo valia, tai išmintingam valdovui dera remtis tuo, kas priklauso nuo jo paties, o ne nuo kitų valios; tik, kaip jau esu sakęs, jis turi nieku gyvu neužsitraukti neapykantos.**

APIE TAI, KAD VALDOVAI TURI
LAIKYTTIS SAVO ŽODŽIO

Kiekvienas supranta, kad girtinas yra valdovas, tęsintis savo žodį ir gyvenantis sąžiningai ir be vylčių, tačiau mūsų laikų patirtis rodo, jog didžius darbus nuveikę valdovai, kurie mažą tepaisė duoto žodžio ir mokėjo pergudrauti žmones, tokie valdovai galtariai įveikdavo tuos, kurie elgėsi garbingai.

Tad privalu žinoti, jog galima kovoti dviem būdais: pirma, įstatymais, antra, jėga. Pirmasis iš jų būdingas žmogui, antrasis - žvėrimis, bet kadangi pirmojo dažnai nepakanka, tai tenka griebtis antrojo. Užtat valdovas turi gerai mokėti veikti tiek vienu, tiek kitu būdu. To valdovus netiesiogiai moko ir senieji autoriai, rašantys, kad Aischilas ir daug kitų senovės vadų buvo atiduoti auginti ir aukliėti kentaurui Chironui. Ši pusiau žmogaus, pusiau žvėries globa reiškia ne ką kita, kaip tai, jog valdovas turi mokėti naudotis tiek žmogaus, tiek žvėries prigimtimi: viena be kitos negali išsiversti.

Todėl valdovas, priverstas veikti kaip žvėris, turi imti sau pavydžiu liūtą ir lapę, nes liūtas neišsisaugo lapę, kad neįkliūtum į spąstus, ir liūtu, kad atgrasintum vilkus. Tie, kurie paprastai elgiasi tik kaip liūtas, neišmano žabangų. Užtat išmintingas valdovas negali ir neturi laikytis savo žodžio, kai šitai gali jam pakenkti ir kai išnyksta priežastys, priverstusios jį duoti pažadą. Jei visi žmonės būtų garbingi, ši taisyklė netiktų, bet kadangi jie blogi ir netesi tau duoto žodžio, tad ir tu neprivalai laikytis savo pažado. O pateisinamų priežasčių sulaužyti žodį valdovas niekada nepritrūks. Būtų galima pateikti daugybę tokių dabarties pavyzdžių ir parodyti, kiek taikos sutarčių iširo, kiek pažadų pavirto niekais todėl, kad valdovai netesėjo žodžio, ir visada laimėdavo tas, kuris būdavo didesnis lapė. Betgi reikia mokėti gerai slėpti lapės prigimtį ir būti dideliu apgaviku ir veidmainiu: žmonės tokie paiki

ir taip paiso šios akimirkos poreikį, jog melagis visada atras tokį, kuris leis is apmulkinamas.

Negaliu nutylėti vieno naujausių laikų pavyzdžio. Popiežius Aleksandras VI visą gyvenimą dūmė žmonėms akis, ir visada atsirasdavo žmonių, pasirengusių juo tikėti. Nebuvo žmogaus, kuris nuoširdžiau būtų žadėjęs ir įtikinamiau prisickinėjęs tesėsias žodį ir kartu mažiau jį laikęsis. Visk dūlio vyliai jam visada pavykdavo, nes gerai išmanė šių žmonių savybę.

Taigi, valdovui iš tikrųjų nebūtinos visos minėtos dorybės, bet jis privalo atrodyti jas turis. Netgi išdrįsiu pasakyti, jog turėti jas ir jų laikytis būtų kenkminga, o atrodyti, kad jas turi, naudinga. Todėl reikia atrodyti gailėtingam, ištikimam, žmogiškam, nuoširdžiam ir dievobaimingam ir iš tikrųjų būti tokiam, bet sielos gėlmėse reikia būti pasirengusiam, iškilus būtinybei, parodyti ir priešingas savybes. Reikia suprasti, jog valdovas, ypač naujas valdovas, negali vadovautis visu tuo, dėl ko žmonės yra laikomi gerais, kadangi, norėdamas išsaugoti valstybę, dažnai esti priverstas sulaužyti savo žodį, nepaisyti artimo meilės, žmoniškumo ir religijos. Taigi, sielos gėlmėse valdovas turi būti pasirengęs pasisukti taip, kaip to reikalauja permainingas likimo vėjas ir aplinkybių kaita, ir kaip jau esu sakęs, jei gali, neišklysti iš doros kelio, bet reikalo prispirtas turi nepabijoti ir blogio.

Taigi, jis turi labai saugotis, kad jam iš burnos neišsprūstų nė vienas žodis, kuris neatsuotų šiomis penkiomis dorybėmis, ir visiems, kurie jo klausysis ir jį regės, teatrodą jis tikras gailėtingumo, ištikimybės, sąžiningumo, žmoniškumo ir pamaldumo isikūnijimas. Jam ypač reikalinga pastaroji dorybė. Apskritai žmonės daugiau sprendžia remdamiesi matomais dalykais negu pojūciais, nes matyti gali kiekvienas, o jausti - ne visi. Kiekvienas mato, koks tu atrodai, bet mažai kas išmano, koks tu iš tikrųjų, ir ta sąjūlė nedrįsta prieštarauti daugumos nuomonei, tuo labiau, jei tą daugumą remia valstybės galybė. Apie žmonių darbus, ypač apie valdovų, nes jų įteismą nepataukai, sprendžiama pagal jų rezultatus. Tegu tik valdovai

laimi ir išsaugo savo rankose valstybę, - ir kiekvienas visas jo priemonės laikys garbingomis ir vertomis pagyrimo. Prastuomenę visada žavi regimybė ir sėkmė, o kadangi pasaulį sudaro daugiausia prasciokai, tad mažuma nesiskaito, kai dauguma turi, kas ją paremia. Vienas mūsų dienų valdovas [54] - Jo vardo geriau neminėti - visa laiką skelbia vien taiką ir pasitikėjimą, o iš tikrųjų yra didžiausias jųjų priešas. Jis jau seniai būtų netekęs arba šlovės, arba valstybės, jei būtų laikęsis tiek vienos, tiek kitos dorybės.

XIX skyrius

KAIP IŠVENGTI PANIEKOS IR NEAPYKANTOS

Aptariau svarbiausias iš anksčiau minėtų savybių, apie kitas kalbėsiu trumpai. Pasitenkinsiu tokiu bendro pobūdžio pamokymu: kaip iš dalies esu sakęs anksčiau, valdovas turi vengti visko, kuo gali užsitraukti panieką ir neapykantą. Jeigu jam tai pavyks, tai savo darbą jis bus padaręs ir jam bus nebaisūs kiti priekaištai. Kaip sakiau, neapykantą jis visų pirma užsitraukia grobuoniškumu ir kėsinimusi į savo valdinių turta ir moteris. Šito valdovas turi saugotis, nes dauguma žmonių yra patenkinti gyvenimu, kol neliečiamas jų turtas ir garbė, ir tada jis turi kovoti tik su vienu kitu garbėtroška, kuriuos įvairiausiai būdais lengva įveikti. Neapykantą valdovas užsitraukia tada, kai yra laikomas nepastoviu, lengvabūdiu, išlepusiu, silpnadvasiu ir neryžtingu; šito jis turi saugotis kaip povandeninių uolų ir stengtis, kad kiekvienas jo veiksmas aišiotų didybę, narsą, valią ir ryžtą. Su asmeniniais valdinių reikalais susiję valdovo sprendimai turi būti neatšaukiami, o apie save jis turi sudaryti tokią nuomonę, kad niekas nedrįstų jo nei apgauti, nei pergudrauti.

Tokį vardą turintis valdovas bus gerbiamas ir prieš jį sunkiai kas nors ryšis susimokyti ar užpulti jį, nes bus žinoma, kad jis nepaprastai protingas ir yra vertinamas saviškiu.

Valdovų tyko du pavojai: vienas vidinis - valdiniai, kitas išorinis - galingi kaimynai.

Išorinį priešą galima atremti turint gerą kariuomenę ir gerus sąjungininkus; gerų sąjungininkų visada atsiras, jei turėsi gerą kariuomenę, o krašte bus ramu, jei niekas negrės iš svetur, jei tos ramybės nedrums slapti suokalbiai. Net jei įsiveržtų kas nors iš išorės, valdovas - jei gyveno ir valdė taip, kaip esu sakęs, - neturi pamesti galvos, nes visada atrems bet

THOMAS
HOBBES

Leviathan

1651

THOMAS
HOBBES

Leviatanas

Iš anglų kalbos vertė
KĘSTUTIS RASTENIS

Vilnius ALK 1999
pradai

Ir jeigu įdiegiant krikščionių religiją pranašautojai ėmė nykti visoje Romos imperijoje, o apaštalų ir evangelistų pamokslavimo deka krikščionių skaičius stebėtinai augo kas dieną ir visur, tai didelė šios sėkmės dalis gali būti pagrįstai priskirta tai paniekai, kurią to meto pagonių žyniai užstraukė savo nedorumu, godumu ir žongliravimu prieš kunigaikščius. Taip pat ir Romos bažnyčios religija iš dalies dėl tos pačios priežasties buvo panaikinta Anglijoje ir daugelyje krikščionių pasaulio šalių, nes kai kunigams stinga dorybės, tai žmonėms ima stigti tikėjimo; iš dalies ir dėl to, kad scholastai į religiją įvedė Aristotelio filosofiją ir doktriną, dėl to kilo tiek prieštaravimų ir nesąmonių, kad Romos dvasininkai buvo kaltinami neišmanymu ir apgaulingais ketinimais, ir tai nutaikė žmones sukilti prieš juos net ir nepritariant valdovams, pvz., Prancūzijoje ir Olandijoje, ar jiems sutinkant, pvz., Anglijoje³³.

Galiausiai tarp punktu, kuriuos Romos bažnyčia paskelbė būtinais išganymui, buvo tiek daug aiškiai naudingų popiežiui ir jo dvasininkams tarnams, gyvenantiems kitų krikščionių valdovų teritorijose, kad jeigu ne šių valdovų tarpusavio vaidai ir kovos, jie būtų galėję be karo ir neramumų pašalinti visą užsienio valdžią taip pat lengvai, kaip ji buvo išvaryta Anglijoje. Juk visi mato, kieno naujai tarnauja tikėjimas, kad karalius neturi savo valdžios iš Kristaus, jeigu vyskupas jo nekarūnavo; kad karalius, jeigu jis dvasininkas, negali vesti; kad tai, ar princas gimė iš teisėtos santuokos, ar ne, turi spręsti Romos valdžia; kad pavaldiniai gali būti atleisti nuo savo ištikimybės valdovui, jei Romos tribunolas paskelbs, jog karalius yra eretikas; kad karalius (kaip Prancūzijos karalius Childerikas) gali būti nuverstas nuo sosto popiežiaus (kaip tai padarė popiežius Zacharijas)³⁴ be jokios priežasties, o jo karalystė atiduota vienam iš jo pavaldinių; kad dvasinin-

kai ir vienuoliai visose šalyse kriminalinių nusikaltimų atvejais privalo būti atleisti nuo savojo karaliaus jurisdikcijos. Juk visi mato, kieno naudai eina mokesčiai už privačiai užsakytas mišias ir išsipirkimą iš nuodėmių, kurių drauge su kitais asmeniško suinteresuotumo požymiais pakanka, kad numarintų patį gyviausią tikėjimą, jeigu (kaip jau sakiau) pilietinė valdžia ir paprotys nepalaiko jo labiau, negu nuomonė, kurią žmonės turi apie jų mokytojų šventumą, išmintį ir sąžiningumą. Taigi aš galiu visus pasaulyje įvykstančius religijos pasikeitimus priskirti tai pačiai priežastčiai, o ji – tai atstumiantys kunigai, ir ne tik katalikų, bet netgi ir tos bažnyčios, kuri labiausiai patyrė Reformacijos įtaką.

Tryliktas skyrius

APIE PRIGIMTINĘ ŽMONIJOS BŪKLĘ, KIEK JI SUSIJUSI SU ŽMONIŲ LAIME IR NELAIME

Žmonės yra lygūs iš prigimties. Gamta sukūrė žmones tokius lygius jų kūno ir proto sugebėjimais, kad nors kartais ir pasitaiko žmogus, aiškiai stipresnio kūno ar guvesnio proto už kitus, tačiau, viską sudėjęs, vieno ir kito žmogaus skirtumai nėra tokie dideli, kad tuo remdamasis vienas žmogus galėtų sau reikalauti kokios nors naudos, į kurią lygiai taip pat negalėtų pretenduoti kitas. Jei turėsime omenyje kūno jėgą, tai silpniausias turi pakankamai jėgos užmušti stipriausią arba slaptomis machinacijomis, arba sudarydamas sąjungą su kitais, kuriems greisia toks pat pavojus, kaip ir jam.

O dėl proto sugebėjimų (atidedami į šali menūs, pagrištus žodžiais ir ypač sugebėjimą prieiti bendrų ir neklaidingų taisyklių, vadinamų mokslu, kurį labai mažai kas turi ir tai tik nedaugelyje dalykų, nes tai ne įgimtas sugebėjimas, su kuriuo mes gimstame, ir ne įgytas, kaip kad

nuovokumas, mums rūpinantis kuo nors kitu), tai aš čia matau dar didesnę žmonių lygybę, nei jų kūno galios požiūriu. Juk nuovokumas yra vien patyrimas, kurį vienodas laikas lygiai suteikia visiems žmonėms tuose dalykuose, kuriems jie vienodai atsideda. Tai, kas galbūt daro tokią lygybę neįtikėtina, tėra vien tuščias įsivaizdavimas apie savo pačių išmintį, kurios, beveik visų žmonių nuomone, jie turi daugiau už paprastus žmones, t. y. daugiau negu visi žmonės, išskyrus juos pačius ir nedaugelį kitų, kuriuos jie pripažįsta, nes šie yra garsūs arba yra tos pačios nuomonės kaip ir jie. Mat tokia jau yra žmonių prigimtis, kad ir galėdami pripažinti, jog daugelis kitų yra sąmojingesni, iškalbingesni ar labiau išsilavinę už juos, tačiau sunkiai patiki, jog yra daug žmonių tokių pat protingų, kaip ir jie, nes savo pačių protą jie mato iš arti, o kitų žmonių – per atstumą. Tačiau tai veikiau įrodo, kad žmonės šiuo požiūriu yra labiau lygūs, negu nelygūs, nes nėra geresnio ženklo, kad koks nors dalykas lygiai pasiskirstytas žmonėms, už tai, kad kiekvienas žmogus yra patenkintas savo dalimi.

Iš lygybės kyla nepasitikėjimas. Iš šios sugebėjimų lygybės kyla vilčių, kad galime pasiekti mūsų tikslus, lygybė. Todėl, jei du žmonės trokšta to paties daikto, kurio vis dėlto jie negali abu kartu turėti, jie tampa priešais ir kelyje į savo tikslą (kuris dažniausiai yra jų pačių gyvybės išsaugojimas, o kartais vien jų malonumas) siekia sunaikinti arba pavergti vienas kitą. Dėl to taip ir atsitinka, kad kai grobikui nėra daugiau ko baimintis, o tik vieno kurio nors žmogaus jėgos, tai jis, vienas sodindamas, sėdamas, statydamas ar turėdamas patogius rūmus, gali tikėtis, kad kiti tikriausiai ateis suvienytomis jėgomis, užgrobs jo nuosavybę ir atims ne tik jo darbo vaisius, bet ir gyvybę ar laisvę. Tačiau užpuolikai gresia toks pat pavojus iš kitų.

Iš nepasitikėjimo – karas. Dėl šio tarpusavio nepasitikėjimo žmogus negali niekaip kitaip apsaugoti, kaip tik iš anksto imdamasis apsaugos priemonių, t. y. jėga ar gudrybe užvaldydamas visus, kuriuos tik gali, kol nemato jokios kitos pakankamai didelės jėgos, keliančios jam pavojų. Šios priemonės neperžengia būtinos savisaugos ribų ir dažniausiai yra leistinos. Kadangi yra tokių žmonių, kuriems teikia malonumą matyti savo pačių jėgą užkariavimo žygiuose, jie ir toliau stengiasi užkariauti daugiau, negu to reikalauja jų saugumas; jeigu kiti, kurie kitu atveju būtų patenkinti galėdami nesivargindami gyventi, tenkindamiesi kukliomis sąlygomis, jeigu užkariavimais nedidintų savo galios, jie negalėtų ilgai, pasikliaudami tik gynyba, išgyventi. Todėl toks valdžios žmonėms didėjimas, būtinas žmogaus savęs išsaugojimui, turi būti jam leistas.

Maža to, žmonės nepatiria jokio malonumo (priešingai, jie patiria nemažai sielvarto) gyvendami bendruomenėje, kurioje nėra valdžios, galinčios visus juos laikyti pagarboje ir baimėje, nes kiekvienas žmogus siekia, kad jo bendras (companion) jį vertintų taip, kaip jis vertina save. Pajutęs kokius nors paniekos ar neįvertinimo ženklus, iš prigimties siekia, kiek jis turi drąsos (o tarp tų, kurie neturi jokios bendros valdžios, kuri juos laikytų taikoje ir ramybėje, tos drąsos užtenka, kad jie sunaikintų vienas kitą), priversti savo niekintojus, kad šie labiau jį vertintų, darydamas jiems kokią nors žalą, o kitus – šiuo pavyzdžiu.

Taigi žmogaus prigimtyje matome tris esmines ginčų priežastis. Pirmoji – lenktyniavimas, antroji – nepasitikėjimas, trečioji – garbės troškimas.

Pirmoji verčia žmones pulti vienas kitą, norint pasipelnyti, antroji – siekiant saugumo, o trečioji – šlovės. Pirmoji taiko prievartą, kad pasidarytų kitų vyrų, jų žmonių,

vaikų ir galvijų ponais ir šeimininkais; antroji – kad apsigintų; trečioji prievartą taiko dėl smulkmenų: kokio nors žodžio, šypsenos, skirtingos nuomonės ir kitokio nepakankamos pagarbos ženkle, parodyto tiesiogiai jų asmeniui arba netiesiogiai jų giminėms, draugams, jų tautai, jų profesijai ar jų vardui.

Nesant pilietinės bendrijos, visada vyksta karas kiekvieno su kiekvienu. Taigi akivaizdu, kad tuo metu, kai žmonės gyvena be bendros valdžios, laikanti juos visus baimėje, jie yra tokioje būklėje, kuri vadinama karu; ir dar tokiu karu, kuriame kiekvienas žmogus kariauja su kiekvienu kitu žmogumi. Juk KARAS – tai ne vien tik kautynės ar kovos veiksmai, bet ir laikas, per kurį pakanka valios kovoti tarpusavyje, todėl *laiko* sąvoka turi būti įtraukta į karo prigimtį, kaip ji įeina į oro sąlygų prigimtį. Kadangi blogo oro prigimtis yra ne viena ar dvi liūtys, o daugelis lietingų dienų iš eilės, taip ir karo prigimtis yra ne tikros kautynės, o aiškus nusiteikimas joms visą laiką, kol nėra jokio tikrumo, kad yra priešingai. Visas kitas laikas yra *taika*.

Tokio karo nepatogumai. Todėl visa, kas būdinga karo, kuriame kiekvienas žmogus yra kiekvieno priešas, laikui, būdinga ir laikui, kai žmonės gyvena be jokio kitokio saugumo, išskyrus vien tai, kuri jiems suteikia jų pačių jėga ir jų pačių išradingumas. Esant tokiai padėčiai, nėra vietos darbštumui, nes darbo vaisiai nėra garantuoti; todėl nėra vietos žemdirbystei, jūrininkystei, jūrų prekybai, patogiams pastatams, nėra irengimų daiktams kelti ar perkelti, kai reikia didelės jėgos, nėra žemės paviršiaus pažinimo, laiko skaičiavimo, menų, amatų, literatūros, visuomenės, o visų baisiausia – yra nuolatinė baimė ir prievartinės mirties pavojus. Žmogaus gyvenimas vienišas, skurdus, bjaurus, gyvuliškas ir trumpas.

Kai kam, nepakankamai įvertinusiame šiuos dalykus, gali atrodyti keista, kad gamta taip išskyrė žmones ir padarė juos linkusius pulsti vienas kitą ir naikinti; todėl galbūt žmogus, nepasitikedamas šia išvada, padaryta vadovaujantis jausmais, gali norėti, kad šią išvadą patvirtintų patyrimas. Tad tegu jis pats pagalvoja, kai, leisdamasis į kelionę, apsiginkluoja ir stengiasi, kad su juo būtų geri keltionės draugai; kai, eidamas miegoti, jis užsirakina duris, kai net savo namuose rakina skrynias, – ir tai vyksta tada, kai jis žino, jog yra įstatymai ir ginkluoti valdžios pareigūnai, pasirengę atkeršyti už kiekvieną jam padarytą skriaudą. Kokios jis nuomonės yra apie savo bendrapiliečius, keliaudamas taip apsiginklavęs, apie savo miesto gyventojus, užsirakindamas duris, ir apie savo vaikus ir tarnus, užrakindamas savo skrynias? Ar jis tokiais savo veiksmais neapkalbtina žmonių, kaip aš tai darau savo žodžiais? Betgi nė vienas iš mūsų dėl to nekaltiname žmogaus prigimties. Žmogaus norai ir kiti jo jausmai patys savaime nėra nuodėmė. Taip pat nėra nuodėmė ir veiksmai, kylantys iš šių jausmų, kol žmonės nežino įstatymo, draudžiančio šiuos veiksmus; ir žmonės negali žinoti tokių įstatymų, kol jie nėra nustatyti; ir joks įstatymas negali būti priimtas, kol jie nesutaria dėl asmens, kuris juos turi rašyti.

Galbūt kas nors gali pamanyti, kad niekada nebuvo nei tokio laiko, nei tokios karo būklės, kaip mano pavaizduota; ir aš pats manau, kad niekada taip nebuvo visuotinai visame pasaulyje; bet yra daugybė vietų, kur žmonės ir dabar taip gyvena. Kadangi laukiniai žmonės daugelyje Amerikos vietų, išskyrus mažų šeimų valdžią, kurių santarvė priklauso nuo įgimtų potraukių, neturi jokios valdžios, dar ir šiandien gyvena taip gyvuliškai, žvėriškai, kaip jau sakiau anksčiau. Šiaip ar taip, galima įsivaizduoti, kaip žmonės gyventų, jeigu nebūtų bendros valdžios,

kurios bijome, sprendami iš to, iki kokio gyvenimo būdo nusmunka žmonės pilietiniame kare, anksčiau gyvenę valdant taikiai vyriausybei.

Nors ir niekada nebūtų taip buvę, kad atskiri žmonės būtų buvę tarpusavio karo būklėje, tačiau visais laikais karaliai ir aukščiausiąją valdžią turintys asmenys, norėdami būti nepriklausomi, nuolatos vieni kitiems pavydi, todėl jų padėtis ir būseną yra kaip gladiatorių, nukreipusių vienas į kitą akis, t. y. jie išdėstę savo fortus, garnizonus ir pabūklus prie savo karalysčių sienų ir nuolat siunčiantys šnipus pas kaimynus – o tai jau karo padėtis. Kadangi jie taip apsaugo savo pavaldinių darbštumą, todėl iš to neplaukia tos nelaimės ir skurdas, kurie kyla iš atskirų žmonių laisvės.

Tokiame kare nėra nieko neteisingo. Tokio karo, kuriame žmonės kariauja tarpusavyje, padarinys yra tai, kad nieko čia nėra neteisingo. Čia nėra vietos teisybės ir neteisybės, teisingumo ir neteisingumo sąvokoms. Ten, kur nėra visiems bendros valdžios, nėra ir įstatymo, o kur nėra įstatymo, ten nėra neteisingumo. Jėga ir apgaulė kare yra dvi svarbiausios dorybės. Teisingumas ir neteisingumas nėra nei kūno, nei proto sugebėjimas. Jeigu taip būtų, juos galėtų turėti žmogus, kaip jis turi pojūčius ir jausmus, ir kuris būtų vienas pasaulyje. Teisingumas ir neteisingumas yra žmonių, gyvenančių ne vienvietėje, o visuomenėje, savybės. Iš šios karo padėties išplaukia ir tai, kad joje nėra ir nuosavybės, valdymo, aiškaus *mano* ir *tavo* skirtumo, kiekvieno žmogaus yra tik tai, ką jis gali įgyti, ir tik tol, kol jis gali tai išlaikyti. Tai šitiek apie šią blogą padėtį, į kurią žmogų pastatė pati gamta, tačiau jis turi galimybę iš jos išsiti, ši galimybė iš dalies slypi jo jausmuose, iš dalies – jo prote.

Jausmai, lenkiantys žmones į taiką. Jausmai, kurie lenkia žmones į taiką, yra mirties baimė, noras tokių daiktų,

kurie būtini patogiam gyvenimui, ir viltis įgyti juos savo darbštumu. Ir protas pasiūlo patogias taikos sąlygas, kurių laikydamiesi žmonės gali susitarti. Šios sąlygos – tai vadinamieji prigimtiniai įstatymai; apie juos išsamiau kalbėsiu kituose dviejuose skyriuose.

Keturioliktas skyrius

APIE PIRMAJĄ IR ANTRĄJĄ PRIGIMTINIUS ĮSTATYMUS IR APIE SUTARTIS

Kas yra prigimtinė teisė. PRIGIMTINĖ TEISĖ, kurią rašytojai dažniausiai vadina *jus naturale*, yra kiekvieno žmogaus laisvė naudoti savo paties jėgas, kaip jis pats nori, savo paties prigimčiai, t. y. savo paties gyvenimui, išaugoti, taigi ir laisvė daryti viską, kas jo paties sprendimu ir supratimu yra tam tinkamiausia.

Kas yra laisvė. LAISVĖ, tiksliaja šio žodžio reikšme, yra suprantama kaip nebuvimas tokių išorinių kliūčių, kurios dažnai gali trukdyti žmogui visomis jėgomis daryti tai, ko jis norėtų, tačiau negali kliudyti jam panaudoti likusių savo jėgų taip, kaip jam diktuoja jo sprendimas ir protas.

Kas yra prigimtinis įstatymas. PRIGIMTINIS ĮSTATYMAS yra proto surastas nurodymas ar bendra taisyklė, kuri draudžia žmogui daryti tai, kas pražūtinga jo gyvybei, ar atima iš jo priemonės ją išsaugoti ir nepadaro to, kas, jo manymu, gali geriausiai jo gyvybę išsaugoti.

Teisės ir įstatymo skirtumas. Nors tie, kurie kalba apie šį dalyką, dažniausiai ir suplaka, painioja *jus* ir *lex*, *teisę* ir *įstatymą*, juos reikia skirti, nes TEISĖ yra laisvė ką nors daryti ar ko nedaryti, tuo tarpu ĮSTATYMAS apibrėžia ir ipareigoja laikytis vieno kurio nors iš šių elgesio būdų; taigi įstatymas ir teisė skiriasi vienas nuo kito kaip priva-

lėjimas ir laisvė, kurie dėl to paties dalyko yra nesuderinami.

Iš prigimties kiekvienas žmogus turi teisę į viską. Kadangi žmogaus padėtis (kaip buvo nustatyta ankstesniajame skyriuje) yra kiekvieno karo su kiekvienu padėtis, kai kiekvienas žmogus yra valdomas jo paties proto ir nėra nieko, ko jis negalėtų panaudoti, kas jam padėtų išgelbėti savo gyvybę nuo priešų, tai iš čia išplaukia, kad tokioje padėtyje kiekvienas žmogus turi teisę į kiekvieną dalyką, netgi į kito žmogaus kūną. Ir kol išlieka ši prigimtinė kiekvieno žmogaus teisė į viską, nė vienas žmogus negali būti saugus (nors būtų labai stiprus, išmintingas) ir užtikrintas, kad išgyvens tą laiką, kurį paprastai gamta leidžia žmogui gyventi. Tad iš čia ir yra proto nurodymas ar bendra taisyklė.

Esminis prigimtinis įstatymas. Kiekvienas žmogus turėtų siekti taikos tol, kol jis turi viltį ją pasiekti; jeigu jis jos negali pasiekti, jam turi būti leista pasinaudoti visomis suteiktančiomis jam priemonėmis karo priemonėmis. Pirmoji šios taisyklės dalis – pirmasis ir esminis prigimtinis įstatymas: *ieškoti taikos ir ją palaikyti.* Antroji – išreiškia prigimtines teises esmę: *ginti save visomis priemonėmis, kokiomis tik galime.*

Antrasis prigimtinis įstatymas. Iš esminio prigimtinio įstatymo, kuris liepia žmonėms siekti taikos, kyla antrasis įstatymas, kad žmogus turi būti pasirengęs, jeigu kiti yra taip pat pasirengę tiek, kiek jis mano esant būtina taikai ir saugybai, *atsisakyti teisės į visus daiktus ir pasitenkinti, turėdamas tiek laisvės kity žmonių atžvilgiu, kiek jis leistų kitiems žmonėms jos turėti jo atžvilgiu.* Ir kol kiekvienas žmogus laikosi šios teisės daryti viską, ko jis nori, tol visi žmonės yra karo padėtyje. Tačiau jei kiti žmonės neatsisakys savo teisės kaip jis, tada nėra prasmės ir jam atsisakyti jos, nes tada greičiau jis pats taptų auka (ko joks žmogus nepri valo daryti), o ne parodytų savo taikos troškimą. Tai yra

ir Evangelijos įstatymas: „*Kaip norite, kad jums darytų žmonės, taip ir jūs darykite jiems*“ (Lk 6, 31), ir visų žmonių įstatymas: *Quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris*³⁵.

Ką reiškia atsisakyti teisės. Atsisakyti žmogaus teisės į ką nors – tai atsisakyti laisvės trukdyti kitam naudotis jo teise tuo pačiu. Juk tas, kuris atsižada savo teisės ar ją panaikina, neduoda kuriam nors kitam žmogui teisės, kurios šis neturėjo prieš tai, nes nėra nieko, į ką kiekvienas žmogus neturėtų teisės iš prigimties, o vien tik pasitraukia iš jo kelio, kad jis galėtų naudotis savo prigimtinė bei pradine teise jo netrukdomas, tačiau tai nereiškia, kad yra netrukdomas kitų. Taigi nauda, kurią gauna vienas žmogus dėl kito žmogaus nebuvimo, yra tik ta, kad sumažėja kliūčių naudotis savo pirmaprade teise.

Ką reiškia atsižadėti teisės. Kas yra teisės perdavimas. Įsipareigojimas. Pareiga. Neteisingumas. Teisės atsisakoma arba paprasčiausiai jos atsisakant, arba ją perduodant kitam. *Paprasčiausiai ATSIŽADAMA*, kai jos atsisakoma, nesirūpinant, kam tai išeis į naudą. *PERDUODANT* teisės nauda suteikiama kuriam nors kitam asmeniui ar asmenims. Kai žmogus kuriuo nors būdu atsisakė ar padovanojo savo teisę, yra sakoma, kad jis yra *ĮSIPAREIGOJĘS*, *PRIVALO* netrukdyti tiems, kuriems suteikė ar [kurių labui] atsisakė tokios teisės, ja naudotis, kad jis *prioalo* ir kad tai yra jo *PAREIGA* savo laisvos valios akto nedaryti niekiniu; toks trukdymas yra *NETEISINGAS* ir *NETEISĖTAS*, nes yra *sine jure*³⁶, prieš tai atsisakius savo teisės ar perdavus ją kitam. Taigi *neteisingumas* ar *neteisingumas* pasaulietiškuose ginčiuose yra šiek tiek panašus į tai, kas scholastų disputuose vadinama *absurdu*. Ir kaip čia yra vadinama absurdu prieštarauti tam, kas buvo teigiama pradžioje, taip pasaulyje neteisingumu ir neteisėtumu yra laikoma savanoriškai sunaikinti tai, ką iš pradžių jis laisva valia darė. Žmogus paprasčiausiai atsisako savo teisės arba ją per-

vaine aišku, kad prisiekinėjimas be reikalo Dievu, yra tik jo vardo profanacija ir išniekinimas, o prisiekinėjimas kitais dalykais, kaip žmonės daro šnekamojoje kalboje, yra ne priesaika, o niekam tikęs įprotys, prigijęs dėl pernelyg didelio kalbos aistringumo.

Priesaika nieko neprideda prie išpareigojimo. Aišku ir tai, kad priesaika nieko neprideda prie išpareigojimo. Kadangi susitarimas, jeigu jis yra teisėtas, įpareigoja Dievo akivaizdoje ir be priesaikos kaip ir su priesaika; jeigu susitarimas yra neteisėtas, jis neįpareigoja, nors ir būtų sutvirtintas priesaika.

Penkioliktas skyrius

APIE KITUS PRIGIMTINIUS ĮSTATYMUS

Trečiasis prigimtinis įstatymas: teisingumas. Iš prigimtinio įstatymo, kuriuo esame įpareigoti perduoti kitam tokias teises, kurių laikantis sunku įgyvendinti taiką tarp žmonių, išplaukia trečias įstatymas, *kad žmonės turi vykdyti jų susitarimus*: be šito susitarimai yra beprasmiški ir tėra vien tušti žodžiai; kadangi išlieka visų žmonių teisė į viską, mes ir toliau esame karo padėtyje.

Kas yra teisingumas ir neteisingumas. Šis prigimtinis įstatymas yra TEISINGUMO šaltinis ir pradai, nes ten, kur nebuvo jokio išankstinio susitarimo, ten jokia teisė nebuvo perduota ir kiekvienas žmogus turi teisę į viską, vadinas, joks veiksmas negali būti neteisingas. Tačiau kai jau yra susitarimas, tuomet jį sulaužyti yra *neteisinga*. Ir NETEISINGUMAS yra ne kas kita, o *susitarimo neįvykdymas*. Visą, kas nėra neteisinga, yra *teisinga*.

Teisingumas ir nuosavybė prasideda įkūrus valstybę. Kadangi tarpusavio pasitikėjimo susitarimai, kur baiminamasi, kad kuri nors iš šalių neįvykdys susitarimo (kaip buvo pasakyta ankstesniame skyriuje), yra negaliojantys,

ir nors teisingumo šaltinis yra sudarytieji susitarimai, tačiau neteisingumo čia nėra tol, kol nebus pašalinta tokios baimės priežastis; to negalima padaryti, kol žmonės yra prigimtinėje karo padėtyje. Todėl, prieš atsirandant *teisingo* ir *neteisingo* vardams, turi būti kokia nors prievartą vykdanči valdžia, kuri vienodai ir lygiai priverstų žmones vykdyti savo susitarimus, grasinama bausme, didesne už naudą, kurios jie tikisi sulaužydami savo susitarimą, ir kuri patvirtintų tą nuosavybę, kurią žmonės įgyja tarpusavio sutartimi, mainais už visuotinę teisę, kurios jie atsisako; tokios valdžios nėra, kol nėra valstybės.

Lygiai to paties gali būti prieita iš įprastinio scholastų teisingumo apibrėžimo, nes jie sako, kad *teisingumas yra pastovi valia duoti kiekvienam žmogui tai, kas yra jo nuosava*. Todėl ten, kur nėra nieko *nuosava*, t. y. nėra nuosavybės, nėra ir neteisingumo; ir ten, kur nėra įkurtos prievartą taikančios valdžios, t. y., kur nėra valstybės, ten nėra ir nuosavybės; nes ten visi žmonės turi teisę į visus daiktus. Todėl ten, kur nėra valstybės, ten nėra nieko neteisingo. Taigi teisingumo prigimtis yra galiojančių susitarimų laikymasis; tačiau susitarimų galiojimas prasideda tik įkūrus pilietinę valdžią, pakankamai galingą, kad priverstų žmones jų laikytis, nuo tada prasideda ir nuosavybė.

Teisingumas neprieštarauja protui. Kvailys sakė savo širdy, kad nėra tokio dalyko kaip teisingumas, o kartais tai sakydavo ir garsiai, rimtai įrodinėdamas, kad, turint omeny, jog kiekvieno žmogaus savęs išsaugojimas ir jo pasitenkinimas yra paliktas jo paties rūpeščiui, tad negali būti jokio pagrindo, kodėl kiekvienas žmogus turėtų nedaryti to, kas, jo supratimu, padeda išsaugoti save ir pasitenkinti, todėl ir sudaryti sandorius ar jų nesudaryti, laikytis ar nesilaikyti susitarimų neprieštarauja protui, jei padeda to žmogaus gerovei. Kvailys, taip sakydamas, ne-

APIE VALSTYBĖS PRIEŽASTIS, ATSIKIDIMĄ
IR APIBRĖŽIMĄ

Valstybės tikslas – individo saugumas. Žmonių, kurie iš prigimties myli laisvę ir nori viešpatauti kitiems, jungimosi galutinė priežastis, tikslas ar ketinimas taip save pačius apribojant (matome, kaip jie save suvaržę gyvenimo valstybėje) yra jų pačių savisauga ir patogesnio gyvenimo numatymas, t. y. išsivadavimas iš tos apgailėtinos karo padėties, kuri (kaip buvo parodyta tryliktoje skyriaus) yra neišvengiama dėl žmonių prigimtinių jausmų ir aistrų, kai nėra regimos valdžios, kuri laikytų juos baimėje ir, grasindama bausme, verstų vykdyti susitarimus ir laikytis tų prigimtinių įstatymų, kurie buvo išdėstyti keturioliktame ir penkioliktame skyriuose.

Kurio nesuteikia prigimtinis įstatymas. Kadangi prigimtiniai įstatymai – teisingumas, nešališkumas, kuklumas, atlidumas – ir apskritai darymas kitiems to, ko norėtume, kad ir mums būtų daroma – patys savaime, be kokios nors jėgos, priverčiančios jų laikytis, baimės, prieštarauja mūsų prigimties jausmams, kurie lenkia mus į šališkumą, išdidumą, kerštingumą ir panašius dalykus. O susitarimai bei kalavijo yra vien žodžiai, neturintys jokios galios garantuoti žmogui saugumą. Todėl, nepaisant prigimtinių įstatymų, kurių kiekvienas laikosi, kai nori jų laikytis ir kai jis gali tai daryti nerizikuodamas savo saugumu, jeigu

jie savo veikloje vadovaujasi individualiais sprendimais ir individualiais potraukiais, negali tikėtis apsiginti ir apsisaugoti nei nuo bendro priešo, nei nuo vienas kitam daromų skriaudų. Nesutardami, kaip geriausiai panaudoti ir pritaikyti jų jėgas, jie vienas kitam ne tik nepadedą, bet trukdo, ir dėl tarpusavio prieštaravimų jų jėga sumenkėja; todėl juos gali pavergti negausus, bet sutartinai kovojantis priešas; o ir tada, kai nėra bendro priešo, jie kariauja vienas su kitu dėl savo asmeninių interesų. Juk jeigu galėtume įsivaizduoti, kad daugybė žmonių sutinka laikytis teisingumo ir kitų prigimtinių įstatymų, neturėdami bendros valdžios, kuri juos laikytų baimėje, tai lygiai taip pat galėtume sakyti, kad ir visa žmonija daro tą patį, tada iš viso nebūtų, o ir visai nereikėtų, jokios pilietinės valdžios ar valstybės, nes vyrautų taika be valdumo.

Ir taip nuolatos. Saugumui, kuris truktu, kaip žmonės nori, visą jų gyvenimą, nepakanka, kad juos valdytų ir jiems vadovautų kieno nors viena valia nors ir ribotą laiką, pavyzdžiui, kaip mūšyje ar kare. Nors jie savo vienin-gomis ir sutelktomis pastangomis ir pasiektų pergalę prieš svetimšalį priešą, tačiau paskui, kai jau nėra bendro priešo arba kai tą, kurį viena dalis laiko priešu, kita dalis laiko draugu, dėl savo interesų skirtumo jie būtinai išsi-skaido ir vėl atnaujina tarpusavio karą.

Kodėl kai kurios būtybės, neturinčios proto ar kalbos, vis dėlto gyvena visuomenėje be jokios prievartinės valdžios. Tiesa, kai kurios gyvos būtybės, pavyzdžiui, bitės ir skruzdėlės, sugyvena draugiškai (todėl Aristotelis jas priskyrė prie visuomeninių būtybių), nors ir neturi ko-kios nors vadovybės ir vadovaujasi vien savo atskirais sprendimais ir potraukiais, neturi kalbos, kuri viena iš jų galėtų pasakyti kitai, ką ji laiko esant būtina bendram

nebus įvesta jokia valdžia arba bus įvesta nepakankamai stipri valdžia mūsų saugumui užtikrinti, kiekvienas žmogus pasikliaus ir galės teisėtai pasikliauti savo paties jėga ir vikrumu, kad apsisaugotų nuo kitų žmonių. Ir visur, kur žmonės gyvena mažomis šeimomis, plėšti vienas kitą buvo amatas, todėl buvo laikoma, jog tai visai neprieštarauja prigimtiniams įstatymui; ir juo didesni grobį jie prisiplėšdavo, tuo daugiau jiems buvo teikiama garbės, ir žmonės čia nesilaikė jokių kitų įstatymų, išskyrus garbės įstatymą, t. y. susilaikydavo nuo žiaurumo – jie nežudydavo žmonių ir palikdavo jiems žemdirbystės įrankius. Ir kaip tada darė mažos šeimos, taip dabar miestai ir karalystės, kurie yra ne kas kita kaip didelės šeimos ar giminių, dėl savo pačių saugumo plečia savo valdas visokiaisiais įmanomais pretekstais – pavojaus, išiveržimo, užpuolimo baimės ar pagalbos, kuri gali būti suteikta užpuolikams, stengiasi, kiek tik įmanydami, pajungti ir silpninti savo kaimynus atvira jėga ar slaptomis gudrybėmis; nesant kitokios saugumo garantijos, daro tai teisėtai ir vėlesniais amžiais, todėl jie prisimenami su pagarba.

Taip pat nedaugelio žmonių ar šeimų susijungimas. Taip pat ir nedidelio skaičiaus žmonių susivienijimas ne-suteikia jiems saugumo, nes mažiausias prisidėjimas prie vienos ar kitos pusės nedidelio būrio žmonių suteikia jiems toki jėgos pranašumą, kad jo užtenka laimėti pergalę, todėl skatina užkariavimus. Kokios daugybės reikia žmo-nių, kad būtų galima pasikliauti savo saugumu, lemia ne koks nors konkretus skaičius, o santykis su priešu, kurio mes bijome, jėgomis – ir ta daugybė yra pakankama tada, kai priešo jėgų persvara nėra tokia didelė ir ryški, kad nulemtų karo baigtį ir paskatintų priešą pulti.

Taip pat ir ta daugybė žmonių, jeigu jos nevaldo vie-nas sprendimas. Nors ir labai daug būtų žmonių, jeigu

gėriui. Todėl kas nors tikriausiai panorės sužinoti, kodėl žmonija negali taip gyventi. Į tai aš atsakau:

Pirma, žmonės nuolatos varžosi tarpusavyje dėl garbės ir titulų, o šito nedaro tos būtybės; todėl tarp žmonių šiuo pagrindu kyla pavydas ir neapykanta ir galiausiai karai, o tarp anų to nėra.

Antra, tarp tų būtybių bendras gėris nesiskiria nuo asmeninio, ir būdamas iš prigimties linkusios siekti savo asmeninio gėrio, jos drauge sukuria ir bendrą naudą. O žmogus, kuris jaučia pasitenkinimą lygindamas save su kitais žmonėmis, gali mėgautis vien tuo, kas jį iškelia virš kitų.

Trečia, tos būtybės, neturėdamos (kaip žmogus) proto, nemato jokių jų bendrų reikalų tvarkymo klaidų ir nemano jas matančios, tuo tarpu yra daugybė žmonių, kurie mano, kad jie yra už kitus išmintingesni ir tinkamesni viešiemis reikalams tvarkyti, todėl ir siekia reformuoti ir atnaujinti, vienas – vienas, kitas – kitas, sukeldami sąmyšį ir pilietinį karą.

Ketvirta, tos būtybės, nors ir gali iš dalies naudotis balsu, pranešdamos viena kitai apie savo norus ir kitus sujaudinimus, tačiau jos neturi to žodžio meno, kurio kaimiečiai žmonės gali pavaizduoti kitiems tai, kas gera, kaip blogi, o blogi – kaip gėri, ir padidinti arba sumažinti matomą gėrio ir blogio dydį, sukeldami žmonių nepasitenkinimą ir savo malonumui drumsdami jų ramybę.

Penkta, neprotingos būtybės nesugeba skirti *skriaudos* nuo *žalos*, todėl tol, kol jos lengvai gyvena, tol jos nepuola savo bičiulių; tuo tarpu žmogus kaip tik labiausiai nerimsta tada, kai jis yra kuo laisviausias ir kuo mažiausiai turi rūpesčių, nes kaip tik tada jis mėgsta rodyti savo išmintį ir kontroliuoti veiksmus tų, kurie valdo valstybę.

Galusiai tų būtybių sutarimas yra prigimtinis, o žmonių santarvė – vien susitarimas, kuris yra dirbtinis, todėl

nieko stebėtino, jei reikia dar ko nors kito (be susitarimo), kad jų santarvė būtų tvirta ir ilgalaikė, o tai yra bendra valdžia, kuri laiko juos baimėje ir nukreipia jų veiksmus bendram gėriui.

Valstybės atsiradimas. Valstybės apibrėžimas. Vienintelis būdas sukurti tokią bendrą valdžią, kuri galėtų apginti žmones nuo svetimšalių įsiveržimo ir vienas kitam daromų skriaudų, ir taip juos apsaugoti, kad jie savo triūsu ir žemės vaisiais galėtų gyventi patenkinti, – tai perduoti visą jų valdžią ir galią vienam žmogui ar žmonių susirinkimui, kuris galėtų balsų dauguma visų jų valias paversti viena valia, o tai yra tas pats, kaip ir paskirti vieną žmogų ar žmonių susirinkimą atstovauti jiems, ir kiekvienas jų prisimtum visa ir pripažintų save kureju viso to, ką jiems atstovaujantis asmuo darys pats ar vers daryti kitus, kas susiję su visuotine taika ir jų saugumu, ir taip kiekvienas savo valią pajungtų jo valiai, o savo sprendimą – jo sprendimui. Tai yra daugiau nei sutarimas, arba santarvė; tai reali visų jų vienybė viename asmenyje, paremta vieno žmogaus susitarimu su kiekvienu kitu žmogumi taip, tarsi kiekvienas žmogus pasakytų kiekvienam kitam žmogui: *Aš įgalioju šį žmogų (ar šį žmonių susirinkimą) ir perduodu jam savo teisę valdyti mane su sąlyga, kad tu irgi perduosi jam savo teisę ir taip pat pritarai visiems jo veiksmams.* Šitaip padarius, viename asmenyje suvienytų žmonių daugybė vadinama VALSTYBE (commonwealth), lotyniškai – CIVITAS. Taip atsiranda šis didysis LEVIATANAS, ar veikiau (kalbant pagarbiau) šis *mirtingasis dievas*, kuriam mes, valdomi *nemirtingojo Dievo*, esame dėkingi už taiką ir mūsų apgynimą, nes šiuo įgaliojimu, suteiktu jam kiekvieno atskiros žmogaus valstybėje, jis gali naudotis tokia didele jėga ir galia, kad jų keliama baimė leidžia jam nukreipti visų piliečių valią taikai palaikyti namuose ir savitarpio pagalbai, kovojant prieš jų išorės priešus. Tai

ir yra valstybės esmė, kuri (jeigu ją apibrėžtume) yra *vie-nas asmuo, kurio veiksmus didžiulė daugybė žmonių abipusiai susitarimais padarė kiekvienam žmogui savais ir kiekvie-no jų įgaliojais tam, kad jis galėtų panaudoti visų jų jėgą ir priemones, kaip jis manys esant būtina jų taikai ir bendrai gynybai.*

Suverenas ir pavaldinys. Tas, kuris įkūnija šį asmenį, vadinamas SUVERENU, sakant, kad jis turi *aukščiausiąją val-džią*, o visi kiti yra jo PAVALDINIAI.

Įgyti aukščiausiąją valdžią galima dviem būdais. Vie-nas – tai įgimta jėga, kai žmogus priverčia savo vaikus ir jų vaikus paklusti jo valdžiai, nes gali juos sužlugdyti, jeigu jie atsisakytų paklusti; arba karu pajungia priešus savo valiai su sąlyga, kad dovanoja jiems gyvybę. Kitas – kai žmonės laisva valia susitaria tarpusavyje paklusti ku-riam nors žmogui ar žmonių susirinkimui, tikėdamiesi, kad jie bus jo apginti nuo visų kitų¹. Ši antruoju būdu atsiradusi valstybė gali būti pavadinta politine arba *įsteig-tąja* valstybe, o pirmuoju būdu – *įgytąja* valstybe. Pirmiau-sia kalbėsiu apie įsteigtąją valstybę.

Aštuonioliktas skyrius

APIE SUVERENŲ TEISES ĮSTEIGTOSIOSE VALSTYBĖSE

Kas yra valstybės įsteigimo aktas. Sakoma, kad *valsty-bė* yra *įsteigta* tada, kai *daugybė* žmonių sutaria ir *susitaria kiekvienas su kiekvienu*, jog kuriam nors *žmogui* arba *žmo-nių susirinkimui* dauguma žmonių suteikė *teisę jiems atsto-vauti* (t. y. būti jų *atstovu*); kiekvienas žmogus, ir tas, kuris *balsavo už tai*, ir tas, kuris *balsavo prieš*, – visi turi *įgalioti* visus to žmogaus ar žmonių susirinkimo veiksmus ir sprendimus, tarsi jie būtų jų pačių, siekdami taikiai sugy-venti tarpusavyje ir būti apginti nuo kitų žmonių.

Tokio įsteigimo padariniai yra šie: 1. Pavaldiniai ne-gali pakeisti valdymo formos. Iš šio valstybės įsteigimo ir kyla to (ar tų), kuriam susirinkusios liaudies sutikimu buvo perduota suvereni valdžia, visos *teisės* ir *įgaliojimai*.

Pirma, kadangi žmonės susitaria, tai reikia suprasti taip, kad joks ankstesnis susitarimas jų neįpareigoja daryti ką nors priešingo šiam susitarimui. Iš čia išplaukia ir tai, kad tie, kurie jau įsteigė valstybę ir dėl to yra susaistyti susitarimo pripažinti savais vieno žmogaus veiksmus ir sprendimus, negali teisėtai sudaryti naujo susitarimo būti paklusniems dėl kokio nors dalyko kuriam nors kitam žmogui. Todėl ir tie, kurie yra monarcho pavaldiniai, ne-gali be jo leidimo panaikinti monarchijos ir sugrįžti į su-siskaidžiusios daugybės sumaištį; negali atiduoti savo įga-liojimų, gautų iš to, kuris jį įkūnijo, kitam žmogui ar žmonių susirinkimui, nes jie kiekvienas atskirai išparei-gojo kiekvienam žmogui pripažinti jo veiksmus savais ir laikyti save atsakingu subjektu už visa tai, ką tas, kuris jau yra jų suverenas, padarys ar manys esant reikalinga padaryti; taigi, jei vienas kuris nors žmogus su tuo nesu-tinka, visi kiti sulaužytų savo susitarimą, sudarytą su tuo žmogumi, o tai yra neteisinga; be to, kadangi kiekvienas žmogus suteikė aukščiausiąją valdžią tam, kuris įkūnija jų asmenį, todėl, jį nuvertus, iš jo atimama tai, kas jam priklauso kaip jo nuosavybė, o tai irgi yra neteisinga. Ma-nužudytas ar jo nubaustas už tokį bandymą, jis pats bus savo paties bausmės skyrejas, nes jis yra kūrėjas viso to, ką jo suverenas padarys. Kadangi yra neteisinga žmogui daryti kokį nors dalyką, už kurį gali būti nubaustas savo paties įgaliojimu, tai ir šiuo požiūriu jis yra neteisus. Ir jeigu kokie nors žmonės savąjį nepaklusnumą savo suve-renui bando paaiškinti nauju susitarimu, sudarytu ne su žmonėmis, o su Dievu, tai irgi neteisinga: nes susitarimą

su Dievu galima sudaryti tik tarpininkaujant kokiam nors asmeniui, kuris atstovauja Dievo asmeniui, o jam atstovaujant tik Dievo vietininkas, kuris turi aukščiausiąją valdžią, pavaldžią Dievui. Tačiau šis pretendavimas į susitarimą su Dievu yra toks akivaizdus melas, net ir tų žmonių sąžinei, kad tai ne tik neteisingas, bet ir žemas, nevyriškas poelgis.

2. *Aukščiausioji valdžia negali būti prarasta.* Antra.

Kadangi teisė ikūnyti visų jų asmenį yra atiduota tam, kurį jie padarė suverenu kiekvieno susitarimu su kitu, o ne suvereno susitarimu su kuriuo nors iš jų, tai ir negali taip būti, kad suverenas sulaužytų susitarimą, vadinasi, ir nė vienas iš jo pavaldinių negali būti išlaisvintas nuo pavaldumo tuo pretekstu, kad suverenas kaip nors pažeidė susitarimą. Akivaizdu, kad tas, kuris tapo suverenu, prieš tai nesudarė jokio susitarimo su savo pavaldiniais, nes jis arba turėtų jį sudaryti su daugybe žmonių kaip viena susitarimo šalimi, arba jis turėtų sudaryti susitarimus su kiekvienu žmogumi atskirai. Su visais, kaip viena šalimi, sutartis neįmanoma, nes jie dar nėra vienas asmuo; jeigu jis sudarytų tiek atskirų susitarimų, kiek yra žmonių, šie susitarimai, po to, kai jis įgytų aukščiausiąją valdžią, nebegaliotų, ir kiekvienas kurio nors iš jų tvirtinimo veiksmas būtų jo sulaužymas; šis veiksmas yra tiek jo paties, tiek ir visų kitų, nes padarytas jų visų asmenų vardu ir remiantis kiekvieno iš jų teise.

Be to, jei kuris nors vienas ar daugiau jų tvirtina, kad buvo pažeistas susitarimas, kurį suverenas sudarė prieš įsteigiant valstybę, o kiti arba vienas kuris iš jo pavaldinių, ar vien jis pats tvirtina, kad susitarimas nebuvo pažeistas, tokiu atveju nėra teisėjo, kuris išspręstų jų ginčą; todėl vėl grįžtama prie kalavijo teisės, ir kiekvienas žmogus atgauna teisę apsiginti savo paties jėgomis, priešingai

sumanymui, kurį jie turėjo įsteigiant valstybę. Todėl bergždžias dalykas būtų suteikti aukščiausiąją valdžią išankstinio susitarimo būdu. Nuomonė, kad koks nors monarchas gauna savo valdžią susitarimu, t. y. su tam tikra sąlyga, atsiranda iš nesugebėjimo suprasti tos lengvos tiesos, kad susitarimai yra vien žodžiai ir alsavimas, jie turi tik tiek galios įpareigoti, sulaikyti, apriboti ar apginti koki nors žmogų, kiek jiems jos suteikia valstybės galia, t. y. nesurištos tankos to žmogaus ar žmonių susirinkimo, kuris turi aukščiausiąją valdžią ir kurio veiksmai yra pripažįstami jų visų ir atliekami visų jų galia, suvienyta suverene. Tačiau kai tautos susirinkimas tapo suverenu, tada niekas neįsivaizduoja, kad jį įsteigiant irgi buvo sudarytas toks susitarimas, nes niekas nėra toks bukas, jog sakytu, pavyzdžiui, kad Romos liaudis sudarė susitarimą su romėnais, jog turės aukščiausiąją valdžią tam tikromis sąlygomis, kurių neįvykdžius, romėnai teisėtai gali nuversti Romos liaudies valdžią. Žmonės nemato, jog monarchijos ir liaudies valdžios pagrindas yra panašus, jis kyla iš kai kurių žmonių ambicijų, – jie yra palankesni susirinkimo valdžiai, kurioje gali tikėtis dalyvauti, o ne monarchijai, kurios valdyme dalyvauti jie neturi jokių vilčių.

3. *Niekas, nepažeisdamas teisingumo, negali protestuoti prieš daugumos paskelbtą suvereno įsteigimą.*

Trečia, kadangi dauguma savo balsais paskelbė suverena, tai tas, kuris su tuo nesutiko, dabar turi sutikti su visais kitais, t. y. turi pripažinti visus suvereno veiksmus, arba, priešingu atveju, teisėtai gali būti visų kitų sunaikintas. Juk jeigu jis savanoriškai sutiko su tais, kurie buvo susirinkę, su bendrija, tuo jis pakankamai pareiškė savo valią (vadinasi, tylomis įsipareigojo) paklusti tam, ką dauguma nuspręs; todėl, jeigu jis atsakys paklusti tai daugumai ar protestuos prieš kurį nors jos potvarkį, jis elgsis priešingai savo susitarimui, todėl neteisingai. Ir ne-

svarbu, ar jis sutiko su susirinkimu, ar ne, ar buvo paklaustas dėl savo sutikimo, ar ne, turi paklusti jų potvarkiams arba pasilikti karo būklėje, kurioje jis buvo prieš tai, kai ji, nepadarędamas nieko neteisėto, gali sunaikinti bet kuris žmogus.

4. **Suvereno veiksmų pavaldiniai negali teisėtai smerkti.** Ketvirta, kadangi kiekvienas pavaldinys yra visų įsteigtojo suvereno veiksmų ir sprendimų įgaliotojas ir autorius, vadinasi, kad ir ką suverenai darytu, negali būti neteisėta skriauda kuriam nors iš jo pavaldinių, jis negali būti kurio nors iš jų apkaltintas neteisėtu. Nes tas, kuris ką nors daro kito įgaliojamas, nedaro nieko neteisėto ir jokios skriaudos tam, kurio įgaliojimu jis veikia. Šiuo valstybės įsteigimu kiekvienas atskiras žmogus yra visko, ką daro suverenai, įgaliotojas ir autorius, taigi ir tas, kuris skundžiasi neteisėta žala, jam padaryta jo suvereno, skundžiasi tuo, kieno įgaliotojas ir autorius yra jis pats, todėl ir turėtų kaltinti ne ką nors kita, o vien save. Bet ir savęs neturėtų kaltinti, nes skriausti savęs neįmanoma. Tiesa, tie, kurie turi aukščiausiąją valdžią, gali padaryti ką nors šališko, bet ne neteisębę ar skriaudą, tikraja šiu žodžių reikšme.

5. **Kad ir ką suverenai darytu, jo negali nubausti pavaldinys.** Penkta, iš to, kas pasakyta, išplaukia, kad nė vienas žmogus, turintis aukščiausiąją valdžią, negali teisėtai būti nuteistas mirti ar kaip nors kitaip būti savo pavaldinių nubaustas. Juk, kaip matėme, kiekvienas pavaldinys yra suvereno veiksmų įgaliotojas, todėl nubaustų kitą už veiksmus, kuriuos pats padarė.

6. **Suverenas – teisėjas, sprendžiantis, kas yra būtina jo pavaldinių taikai ir saugumui.** Kadangi šio įsteigimo tikslas yra taika ir bendras saugumas, o kas turi teisę į tikslą, tas turi teisę ir į priemones jam siekti, tai bet kurio žmogaus ar susirinkimo, turinčių aukščiausiąją valdžią,

teisė priklausyti būti teisėju, sprendžiančiu ir dėl taikos, ir dėl saugumo priemonių, taip pat ir dėl kliūčių, trukdančių juos įgyvendinti ar juos pažėidžiančių; ir daryti viską, ką jis manys esant būtina taikai palaikyti ir saugumui užtikrinti, iš anksto užkertant kelią nesantaikai viduje ir apsaugant nuo išorinio puolimo, o jei taika ir saugumas jau prarasti, stengtis juos sugrąžinti. Taigi jis

ir teisėjas, sprendžiantis, kokių doktrinų juos reikia mokyti. Šešta, aukščiausieji valdžiai priklauso spręsti, kurios nuomonės ir doktrinos yra priešingos taikai ir kurios padeda ją palaikyti, vadinasi, ir nutarti, kokiomis progomis, ir kokiems žmonėms galima leisti kalbėti žmonių miniomis ir kas turi iširti doktrinas, dėstomas knygoje, prieš jas išleidžiant. Mat žmonių veiksmus nulemia jų doktrinos, ir gerai formuojamos nuomonės yra ir geras žmonių veiksmų valdymas, siekiant taikos ir santarvės. Nors doktrinos kriterijus yra tiesa, tačiau tai neprieštarauja, kad ji būtų reguliuojama ir taikos požiūriu, nes doktrina, prieštaraujanti taikai, negali būti teisingesnė už taiką ir santarvę, kurios negali prieštarauti prigimtiniam įstatymui. Tiesa, valstybėse, kuriose dėl valdovų ir mokytojų aplaidumo ar neišmanymo kuriuo nors metu visuotinai paplito klaidingos doktrinos, priešingos joms tiesos gali pasirodyti žalingos. Tačiau ir labai netikėtai įsiveržusi nauja tiesa savaime niekada nesugriauna taikos, nebent tik kartais pažadina snaudžiantį karą. Nes tie žmonės, kurie yra taip aplaidžiai valdomi, kad drįsta griebtis ginklo nuomonei apginti ar jai įtvirtinti, vis dar tebėra karo būklėje; ir jų būklė – ne taika, o vien tik ginclų trumpam padėjimas į šalį, bijantis vienas kito; ir jie gyvena kaip ir anksčiau nuolat rengdamiesi mūšiu. Todėl suverenai, kurie turi aukščiausiąją valdžią, priklauso būti teisėju arba paskirti visus nuomonių ir doktrinų tei-

sejus, kaip taikai būtiną dalyką, ir taip išvengti nesantaiskos ir pilietinio karo.

7. *Teisė kurti taisykles, kad kiekvienas pavaldinys žinotu, kas yra jo nuosavybė, ir joks kitas pavaldinys negalėtų, nenusižengdamas teisingumui, jos atimti iš jo.* Septinta, aukščiausiai valdžiai priklauso visa valdžia nustatyti taisykles, kad kiekvienas žmogus žinotu, kokiomis gerybėmis jis gali naudotis ir kokius veiksmus jis gali atlikti, kad nė vienas jo pavaldinys prie jo nekibtu ir jam netrukdytu; šitai žmonės ir vadina *nuosavybe*. Nes iki aukščiausios valdžios įkurimo (kaip jau buvo parodyta) visi žmonės turėjo teisę į visus daiktus, dėl to neišvengiamai kildavo karas; todėl ši nuosavybė, būdama būtina taikai ir priklausydama nuo aukščiausios valdžios, yra šios valdžios aktas, siekiantis pilietinės taikos. Šios nuosavybės (arba *meum* ir *tuum*) ir *gerio, blogio, to, kas teisėta*, ir to, kas *neteisėta* pavaldinių veiksmuose, taisyklės yra pilietiniai įstatymai, t. y. kiekvienos atskiros valstybės įstatymai, nors pavadinimas *pilietinis įstatymas* dabar yra tautomams; kai Roma vaidino svarbų vaidmenį didesnėje pasaulio dalyje, jos įstatymai tuo metu ten buvo pilietinis įstatymas.

8. *Jam taip pat priklauso visa teisingumo vykdymo ir ginčų sprendimo teisė.* Aštunta, aukščiausiai valdžiai priklauso jurisdikcijos teisė, t. y. nagrinėti ir spręsti visus ginčus, kurie gali kilti tiek dėl pilietinio, tiek dėl prigimtinio įstatymo ar dėl fakto. Kadangi, neišsprendus ginčų, vienas pavaldinys nebūtų apsaugotas nuo kito pavaldinio ižėidimų ir skriaudų, ir įstatymai apie *meum* ir *tuum* būtų tušti, nes kiekvienam žmogui dėl igitmo ir būtino noro apsaugoti lieka teisė apsiginti savo paties jėgomis, tai yra karo būklė, priešinga tam tikslui, dėl kurio yra įsteigta kiekviena valstybė.

9. *Ir teisė skelbti karą ar sudaryti taiką, ką jis manyt esant geriausia.* Devinta, aukščiausiai valdžiai priklauso teisė skelbti karą ar sudaryti taiką su kitomis tautomis ir valstybėmis, t. y. teisė spręsti, kada dėl bendro labo reikia surinkti kariuomenę ir kokio dydžio ji turi būti, kaip ją apginkluoti ir apmokėti; taip pat ir teisė rinkti pinigų iš pavaldinių toms išlaidoms padengti, nes jėga, kuri turi apginti žmones, yra armija, o armijos jėga – jos pajėgos, suvienytos ir vieningai vadovaujamos; šis vadovavimas priklauso suverenui, nes vien vadovavimas *kariuomenei*, net ir be kitos institucijos, vadovaujantįjį daro suverenu. Todėl, kad ir kas būtų armijos generolas, tas, kuris turi aukščiausiąją valdžią, visuomet yra generalisimas.

10. *Ir teisė pasirinkti visus patarėjus ir ministrus tiek taikos, tiek ir karo metu.* Dešimta, aukščiausiai valdžiai priklauso pasirinkti visus patarėjus, ministrus, pareigūnus ir teisėjus ir taikos, ir karo metu. Matydami, kad suvereno tikslas yra bendra taika ir saugumas, suprantame, kad jis turi teisę naudoti tokias priemones, kurios, jo manymu, yra tinkamiausios šiam tikslui pasiekti.

11. *Ir teisė apdovanoti ir bausti (jeigu ankstesnis įstatymas nenustatė apdovanojimo ir bausmės dydžio) taip, kaip jam atrodo esant protinga.* Vienuolikta, suverenui yra suteikta teisė apdovanoti turtais ar pasižymėjimo ženklais ir nubausti fizinėmis ar piniginėmis baudomis ar pažeminimu kiekvieną pavaldinį, laikantis anksčiau jo išleisto įstatymo; jeigu tokio įstatymo nėra, suverenas gali elgtis, kaip jam atrodoys, jog tai labiausiai paskatins žmones tarnauti valstybei ar sulaukys juos nuo kenkimo jai.

Ir suteikti garbės titulus bei hierarchijos rangus. Galiausiai, turint omenyje tai, kaip žmonės iš prigimties yra linkę save vertinti, kokios pagarbos jie reikalauja iš kitų ir kaip mažai jie vertina kitus žmones, ir dėl to tarp jų

tokio išankstinio pasidalijimo negali būti, kad ji pasidalytų ir į tarpusavyje kariaujančias armijas. Jeigu didžioji Anglijos gyventojų dauguma būtų nesilaikiusi nuomonės, kad šios teisės yra padalytos tarp karaliaus, lordų ir bendruomenių rūmų, tauta niekada nebūtų pasidalijusi ir įsitraukusi į pilietinį karą – pirmiausia dėl politinių nesutarimų, o vėliau dėl nesutarimų vienos ar kitos religijos išpažinimo laisvės klausimu; šis pilietinis karas buvo gera pamoka žmonėms dėl aukščiausiųjų suvereno teisių, kad nedaug dabar (Anglijoje) atsirastų tokių, kurie nematytų, kad šios teisės yra nedalijamos ir kad tokios jos bus visuotinai pripažintos, kai vėl įsivyras taika, ir taip bus tol, kol nebus užmirštos patirtos nelaimės, – bet ne ilgiau, nebent prastuomenė būtų labiau išsimokslinusi nei iki šiol.

Suverenas negali atsakyti teisių kiemo nors naudai, neatsakydamas aukščiausiosios valdžios. Kadangi šios teisės yra esminės ir nedalomos, iš to būtina išplaukia, kad ir kokiais žodžiais kuri nors iš jų atrodytų kam nors padovanota ar suteikta, jeigu tiesiogiai nebus atsižadėta ir paties aukščiausiosios valdžios, o suverenu bus toliau vadinamas dovanotojas, tai dovana bus tuščia; nes jei suverenas padovanojo viską, ką galėjo, o mes jam grąžiname aukščiausiąją valdžią, tada visos jo teisės atstatomos, kaip neatstojamos nuo aukščiausiosios valdžios.

Įvaldinių valdžia ir garbė išnyksta aukščiausiosios valdžios akivaizdoje. Kadangi aukščiausiai valdžiai priklausanči didžiule valdžia ir galia yra nedaloma ir neatstojama, mažai pagrįsta nuomonė tu, kurie sako, kad suverenūs karaliai, nors ir yra *singulis majores*, t. y. turi didesnę valdžią negu kiekvienas atskiras jų pavaldinys, tačiau jie yra *universis minores*, t. y. turi mažiau valdžios negu visi jų pavaldiniai kartu. Iš tikrųjų, jeigu visi kartu reiškia ne kolektyvinį kūną kaip vieną asmenį, ta-

nuolat vyksta varžybos, kyla kivirčiai, intrigos ir galiausiai karas, kuriame jie naikina vienas kitą ir susilpnina savo jėgas, reikalingas kovai su bendru priešu, būtina, kad veiktų garbės įstatymai ir būtų nustatytas valstybinis vertės matas tiems žmonėms, kurie nusipelnė ar gali nusipelnyti valstybei, ir kad vienas ar kitas žmogus turėtų galią įgyvendinti šiuos įstatymus. Tačiau jau sakėme, kad ne tik visa *kariuomenė* arba valstybės [ginkluotosios] pajėgos, bet ir visų ginčų teisminis sprendimas neatstojamai priklauso aukščiausiai valdžiai. Todėl suverenui priklausoma ir teisė suteikti garbės titulus, ir nustatyti, kokią vietą turi užimti kiekvienas žmogus ir koks turi būti jo kilmingumas, ir kokius pagarbos ženklus turi vienas kitam rodyti žmonės viešuose ir privačiuose susitikimuose.

Šios teisės nedalomos. Šios teisės yra aukščiausiosios valdžios esmė ir požymiai, iš kurių žmogus gali atpažinti, kokiam žmogui ar žmonių susirinkimui yra suteikta aukščiausioji valdžia, nes šios teisės yra neperduodamos ir nedalomos. Teisė kalti monetas, disponuoti nepilnamečių įpėdinių turtais ir jų asmeniu, teisė pirkti anksčiau už kitus turguose ir kitas įstatymų prerogatyvas suverenas gali perduoti kam nors kitam, išsaugodamas teisę ginti savo pavaldinius. Tačiau jeigu suverenas perduoda teisę vadovauti *kariuomenei*, teisminė valdžia (nors ją ir išsaugos) jam bus neberekalinga, nes įstatymai nebus vykdomi; arba jeigu jis perleis kam nors teisę rinkti mokesčius, veltui jis turės teisę vadovauti *kariuomenei*; jeigu jis atsisakys teisės valdyti doktrinas, žmonės, baimindamiesi dvasių, gali pradėti maištauti. Taigi, jeigu panagrinėsime bet kurią iš minėtų teisių, netrukus pamatysime, kad, netekus vienos, visų kitų išlaikymas bus neveiksmingas, tačiau ir teisingumui išsaugoti, o šiam tikslui ir yra įsteigtos visos valstybės. Šis padalijimas ir turimas galvoje, kai sakoma, kad viduje *pasidalijusi karalystė negali išlikti*, nes be

da *visi kartu* ir *kiekvienas atskirai* reiškia tą patį, todėl toks pasakymas yra beprasmiškas. Jeigu sakydami *visi kartu* supranta juos kaip vieną asmenį, kurį įkūnija suverenai, tada visų jų kartu valdžia sutampa su suvereno valdžia, taigi ir vėl pasakymas yra beprasmiškas. Ši beprasmybė pakankamai gerai matoma, kai aukščiausioji valdžia priklauso liaudies susirinkimui, bet nematoma, kai ji priklauso monarchui, – aukščiausioji valdžia yra ta pati, nei svarbu, kam ji priklauso.

Tiek suvereno valdžia, tiek jo garbė turi būti didesnė už kurio nors vieno ar visų jo pavaldinių garbę. Juk aukščiausioji valdžia yra visokios pagarbos šaltinis. Lordo, grafų, kunigaikščio ir princo titulai yra jos kūriniai. Kaip prieš poną tarnai, taip ir prieš suvereną pavaldiniai yra lygūs ir visai negerbiami. Ir nors vieni jų spindėtų labiau, kiti – mažiau, kai jų nepasiekia pono žvilgsnis, tačiau jam esant jie spindi ne daugiau kaip žvaigždės diena.

Aukščiausioji valdžia nėra tokia žalinga, kaip jos nebuvimas, o žala patiriama dažniausiai dėl to, kad dauguma sunkiai paklūsta mažumai. Kas nors gali čia prieštarauti, jog pavaldinių padėtis yra labai apgailėtina, nes jie nėra apsaugoti nuo to ar tu, kurie savo rankose turi tokią neribotą valdžią, geidulių ir kitų nežabotų aistrų. Ir dažniausiai tie, kurie gyvena monarcho valdomi, mano, jog tai yra monarchijos kaltė, o tie, kurie gyvena valdomi demokratinės valdžios ar kito aukščiausiojo susirinkimo, priskiria visus nepatogumus šiai valstybės formai, tuo tarpu valdžia visomis savo formomis, jei tik jos pakankamai tobulos, kad gintų pavaldinius, yra tokia pat; tie, kurie skundžiasi sunkumais, visai nemano, kad žmogus niekada negali gyventi be vienokių ar kitokių nepatogumų ir kad didžiausia priespauda, kokia tik gali būti esant bet kuriai valdymo formai ir kurią gali patirti apskritai visa tauta, vargu ar yra juntama, palyginti su

vargais ir baisiomis nelaimėmis, kuriuos sukelia pilietinis karas, arba palyginti su ta bevaldyste, kai žmonės nepaiso įstatymų ir nepripažįsta jokios valdžios, kuri galėtų sulaukyti juos nuo plėšikavimo ir keršto; jie nepaiso ir to, kad didžiausia priespauda, kurią jie patiria iš savo vyresnybės, kyla ne dėl to, kad ji tikisi malonumo ar naudos iš padarytos žalos savo pavaldiniams ar jų susilpninimo, nes pavaldinių jėga yra ir jos pačios jėga ir garbė, o dėl pačių pavaldinių atkaklaus šykštumo, nenoro materialiai remti savo pačių gynybą, ir verčia savo valdytojus ištraukti iš jų viską, ką tik galima taikos metu, kad būtų pakankamai lėšų, staiga iškilus pavojui ar atsiradus netikėtai būtinybei pasipriešinti savo priešams ar juos nugalėti. Mat visi žmonės iš prigimties turi puikius padidinamuosius stiklus (tai jų aistros ir savimeilė), per kuriuos kiekvienas mažiausias mokeskis jiems atrodo kaip didžiulė skriauda, tačiau jiems trūksta žiūronų (būtent moralės ir pilietišku mo), kad pamatytų tolimas nelaimės, kurios jiems gresia ir kurių negalima išvengti, nemokant tokių mokesčių.

Devynioliktas skyrius

APIE ĮVAIRIAS ĮSTEIGTOSIOS VALSTYBĖS FORMAS IR APIE AUKŠČIAUSIOSIOS VALDŽIOS PAVELDIMUMĄ

Yra tik trys skirtingos valstybės formos. Valstybių skirtingumas pareina nuo suvereno, arba asmens, atstovaujancio visiems žmonėms ir kiekvienam iš jų daugybės. Kadangi aukščiausiąją valdžią gali turėti arba vienas žmogus, arba gausus žmonių susirinkimas, o šiame susirinkime turi teisę dalyvauti arba kiekvienas žmogus, arba tik tam tikri, iš kitų išsiskiriantys žmonės, todėl aišku, kad gali būti tik trys valstybės formos. Atstovu turi būti arba vienas žmogus, arba daugiau žmonių, o tai jau arba visu,